Gönderim Tarihi: 28.04.2021

Kabul Tarihi: 10.05.2021

AYNTAB (ANTEP) SANCAĞI'NDA MALİKÂNE SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ: DİMOSÂT-I AYNTAB MUKÂTAASI ÖRNEĞİ (1711-1730)

Functioning of Malikâne System in Ayntab (Antep) Sanjak: Example of
Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası (1711-1730)

Hakan DOĞAN

Arş. Gör. Dr. Kırıkkale Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
hdogan79@gmail.com

ORCID NO: 0000-0002-6447-0218

Ahmet DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ademir38@gmail.com

ORCID NO: 0000-0003-3272-775X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Osmanlı Devleti, 1695 yılından itibaren vergi sisteminin en önemli kaynaklarından olan mukâtaaları mâlikâne olarak özel şahıslara satmaya başlayarak ihtiyaç duyduğu nakdi temine etmeye çalışmıştır. İmparatorluk coğrafyasında bazı bölgelerde pilot olarak başlatılan mâlikâne sistemi Antep Sancağı'nda da uygulanmıştır.

Bu yazıda, 1711-1730 yılları arasında BOA Kamil Kepeci tasnifinden seçilen vesikalar çerçevesinde Antep Sancağı'na özgü olan dimosât uygulamasının işleyişi incelenmektedir. Bununla hedeflenenler: a) 1711-1730 yılları arasında Antep Sancağı'ndaki mâlikâne uygulamasının mikro ve makro boyuttaki ekonomik katkılarını tespit edebilmektir. b) Osmanlı Devleti'nin yaşadığı mali sıkıntıları aşmaya ne ölçüde katkıda bulunduğunu belirleyebilmektir. c) Antep Sancağı özelinde, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı taşrasında çözülmeye başlayan merkezîyetçi yapının, yerini yavaş yavaş yerel unsurlara bırakmasında mâlikâne sisteminin etkisini ortaya koyabilmektir.

Yukarıdaki hedefler sayesinde hem XVIII. yüzyılda Antep şehrinin ekonomik yapısı ortaya konabilecek hem de şehrin bulunduğu Halep merkezli ticari ağdaki işlevselliğini tespiti imkân sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu yapının XIX. yüzyılda güç kazanan ayânlığın ortaya çıkmasına katkısı da tespit edilebilecektir.

Anahtar kelimeler: Ayntab, Mukataa, Malikâne, Dimosât, Osmanlı Malî Sistemi.

Abstract

Since 1695, the Ottoman Empire tried to obtain the cash it needed by selling mukataas, one of the most important sources of its tax system, to private individuals as mâlikâne. The mâlikâne system (tax farming), which was started as a pilot in some regions of the empire, was also implemented in Antep Sanjak.

In this article, the functioning of the dimosât practice, which is unique to Antep Sanjak, is examined within the framework of the documents selected from the BOA Kamil Kepeci classification between the years 1711-1730. Aims with this: a) To determine the micro and macro economic contributions of the mâlikâne system in Antep Sanjak between 1711-1730. b) To be able to determine which extent the mâlikâne system contributed to the Ottoman Empire to overcome its financial problems. c) To reveal the effect of the mâlikâne system

in the dissolution of the Ottoman central authority and rise of local powers in the provinces throughout the 18th century, in the case of Antep Sanjak.

With these goals above, both the economic structure of the city of Aintap in the 18th century and the functionality of its economic region which was around the the city of Aleppo, will be revealed. In addition the contribution of this structure to the emergence of ayânlık (the rule of regional notables) that gained strength in the 19th century can also be determined.

Keywords: *Ayntab, Mukataa, Mâlikâne, Dimosât, Ottoman Financial System.*

1. GİRİŞ

Osmanlı devlet ve toplum yapısı, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir değişim / dönüşüm¹ sürecine girmişti (Genç, 2000 s. 38, 77-78; Faroqi (ed.), 2011 s. 89-90; Doğan, 2006 s.1). XVI. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde bu süreç, her alanda Osmanlı Devleti’ni büyük bir açmazın içerisine sürüklemişti. Öyle ki, bu dönemde bürokratik yapı da büyük bir değişim içerisine girmiş, askerî harcamalardaki artışa karşılık savaş gelirleri düşmeye başlamıştı. Transit ticaret yollarının değişmesi ve rekabetten dolayı Ortadoğu’da eskiden beri elde edilen gelirlerde de gözle görülür bir azalma olmuştu. Amerikan gümüşünün yol açtığı fiyat artışı ve enflasyon da Osmanlı maliyesine olumsuz yönde tesir başka bir etken olmuştu. Bu gelişmelerin yanı sıra, savaşlarda ateşli silah kullanımının yaygınlaşması ve savaş teknolojisindeki değişim sebebiyle orduda da yapısal dönüşüm ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Timar ve devşirme sistemlerinin değişmesi ve toprak idaresinin bozulması ise beraberinde Celalî isyanları ve benzeri eşkıyalık hareketlerini doğurmuştu. Birbirini zincirleme olarak takip eden tüm bu gelişmeler Osmanlı merkezî otoritesini özellikle malî anlamda bazı tedbirler almaya sevk etmişti.

XVI-XVII. yüzyıllarda birçok cephede girilen savaşların uzun ve yıpratıcı mahiyette olması, imparatorluk ekonomisinin kendi kendisini yenileme mekanizmasının aleyhine dönmesine neden olmuştur. Osmanlı merkezî idaresi, giderek artan malî problemlerini çözmek için üretimi arttırmak yerine, mevcut vergi kaynaklarından azamî surette istifade etme yollarını tercih etmiştir. Ayrıca finans sektöründeki gelişmelere bağlı olarak kaynak ihtiyacını da artıran miktarlarda borçlanma ile sağlamaya çalışmıştır.

¹Osmanlı Devleti’nin XVI. yüzyılının sonları ve XVII. yüzyılının başları ana hatlarıyla siyasî gerileme, demografik artış, toplumsal ve ekonomik krizler dönemi olarak tabir edilmektedir. Dönemin siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal olayları, bu olayların niteliği ve ortaya çıkış sebepleri tarihçiler arasında farklı yorumlara neden olmuştur. Dönemin Osmanlı tarihçi ve düşünürleri bu süreci “gerileme” olarak nitelendirirken son yıllarda bazı araştırmacılar aynı gelişmeleri “kriz” ya da “değişme” olarak ifade etmişlerdir.

Bu doğrultuda ilk olarak iltizam sisteminin boyutları genişletilmiştir. Ancak köklü çözümlerden çok günü kurtarmaya yönelik bu çabalar da yeterli olmamış ve devlet başka çareler aramaya başlamıştır. XVII. yüzyıl boyunca meydana gelen siyasî, idarî, toplumsal ve malî gelişmeler ile dönemin şartları ise malikâne sistemine geçişin zeminini hazırlamıştır.

1683 yılında II. Viyana Kuşatması ile başlayan ve 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'na kadar devam eden süreç, Osmanlılardaki malî bunalımın giderek artmasına yol açmıştı. 1695 yılı itibariyle devlet, bu bunalımı bir nebze olsun dindirmek ve merkezî hazinenin artan nakit ihtiyacını karşılamak için, mukâtaaların üçer yıllık dönemler halinde iltizama verilmesi uygulamasından vazgeçerek bunları kayd-ı hayat şartıyla (ömür boyu) taliplerine satma yoluna gitmişti. Osmanlı maliyesinde “malikâne sistemi” olarak adlandırılan bu yeni uygulama, bir çeşit *sınırlı süreli bir özelleştirme* anlamına gelmekte idi.

2. MUKÂTAADAN MÂLİKÂNEYE GEÇİŞE KISA BİR BAKIŞ

Osmanlı maliyesi için önemli bir dönüm noktası olan mâlîkâne sistemi 1695'ten itibaren Şam, Halep, Diyarbakir, Mardin, Adana, Malatya ve Tokat'ta olduğu gibi Ayntab Sancağı'nda da uygulanmaya başlamıştır (Çınar, 2000 s. 255). Antep'te Dimosât-ı Ayntab adıyla uygulanmış olan sistemin Osmanlı maliyesi içerisindeki yerini ortaya koyabilmek için mukâtaa uygulamasının temel özelliklerinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Mukâtaa tabiri sözlükte, “kesmek” anlamındaki Arapça kat' kökünden türemiş olup, “kesişmek”² manasına gelmektedir. “Belirli bir miktar üzerinde karşılıklı olarak anlaşma” şeklinde tanımlanacak genel bir anlamı olan mukâtaa tabirinin tarihi Abbasilere kadar uzanmaktadır. Bu tabir Selçukluların son dönemlerinde ve bilhassa İlhanlılar dönemindeki

² Burada geçen “kesişmek” anlamı, Halil İnalcık tarafından “bir devletin gelir kaynağını bir özel şahsa belli bir bedel karşılığı kiralamak” olarak tabir edilmiştir. İnalcık'a göre, tapuya verilmeyen yani bir köylü tasarrufunda olmayan araziye devlet belli bir kira mukâbilinde şahıslara ihale eder. Burada şahıs köylü olmayabilir, şehirli, esnaf hatta asker de olabilir. Köylüler de bireysel veya toplu olarak mukâtaa ile araziye tutabilirler. Bu türden topraklarda, tapu rejiminin kuralları uygulanmaz. Çünkü hukukî açıdan mukâtaa tam bir kiralama değildir. Kira bedeli, toplu bir miktar para olarak devletle kişi arasında bir sözleşme ile belli olur. Tam da mukâtaanın “kesim” tabiri buradan ortaya çıkmaktadır. Burada, karşılıklı bir anlaşma, kesişme ile elde edilecek rantın miktarı belli olmaktadır (İnalcık, 1996, s. 5).

yaygınlaşmış şekliyle “vergilerin belli bir meblağ karşılığı iltizama verilmesi” anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nde başlangıçta daha ziyade bu anlamda “mukâtaaya almak / tutmak” veya sadece “mukâtaa” tabirleriyle devlete ait bazı vergilerin iltizama verilmesi kastedilmiştir. Bu dönemde mukâtaa kavramı ayrıca “sözleşmede kararlaştırılmış olan meblağ” anlamını da içermekteydi. Mukâtaa, “devlete ait birtakım vergilerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi” manasından zamanla “iltizamın konusuna dâhil olan vergi birimi” anlamına doğru kaymıştır. Osmanlı malî metinlerine göre, XV. yüzyılın ortalarından başlayarak söz konusu yüzyılın sonlarında tamamlandığı görülen bu değişim ile mukâtaa tabiri, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçerli olacak esas terim olarak “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer malî birim” içeriğini kazanmıştır (Genç, 2006a, s. 129).

Erken dönem Osmanlı kaynaklarında mukâtaa tabiri yerine *maktû‘*, *maktû‘a kat‘ olundu* gibi tabirlere de tesadüf olunmaktadır. Verginin miktarını, bazen icar bedelini, kesmek ve kesişmek manasında olan *mukâtaa vazetmek* tabiri, bazen doğrudan doğruya *vergi tarh etmek* manasını da içermekteydi. Mukâtaa tabirinin bu kullanım şekli, erken dönem Osmanlı kaynaklarından Tursun Bey’in eseri *Târîh-i Ebü’l-Feth*’de geçmektedir.³ Mukâtaa kelimesinin burada tamamen vergi tarh etmek anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yoksa bir gelir kaynağının muayyen süredeki gelirini maktû‘ bir şekilde tevcih ve iltizam manasını henüz kazanmamıştır. Bu tür vergi, sonradan yalnız hâsılatı ve vâridatı değişiklik gösterebilen bağ,

³ Tursun Bey, eserinin “Âsâr-ı Sultân Ebü’l-Feth Der İsti’mâr-ı Konstantiniyye” adlı bölümünde, İstanbul’un ne şekilde şenlendiğini ve bayındır hâle geldiğini anlatmakta ve sonra çıkan bir emre göre şahıslara temlik olunan binalara “mukâtaa vaz olunduğunu”, yani vergiye bağlandığını bildirmektedir. Bu işler için de o dönemde Bursa sancakbeyi olan amcası Cebe Ali Bey’in görevlendirildiğini nakletmektedir. “...Çün bu rağbet ile tevâ-yif-i enâm müte-kessir oldu, yerleşti; hükm-i kazâ-muzî oldu ki, bu evler yazılıp, hâllü hâlince mukâta’a vaz’ oluna. Bu cihetten ki temlik olunan binâdur, yir vakfı; bî-mukâta’a olmaz, diyyü. Pes bu yazının infâdı için, merhûm ammüm Cebe-Ali Beğ – ki ol esnâda Bursa Beği idi – ol ta’yîn olundu. Ve kemîne dahı, Bursa safâsına terk-i timâr idüp, ammüm huzûrını ihtiyâr itmiş idüm. Maslahatı üzerinde olmağın, işâret-i âliye şöyle oldu kim, bu şikeste-dil kalemi ile defter oluna. Hezâr ta’ablar çekilip, hâne-be-hâne, hücre-be-hücre, ulviyyât ü süfliyyât, bağçe vü bâğât yazılıp, mukâta’a sebebi ile çok tebeddülât vâkı’ oldu. Meselâ bir kişi mukâta’asın edâ idemeyecek evi koyup, ihtiyârı ile, hâline münâsib ev aldı...” (Tursun Bey, 1977, s. 67-68). Osmanlı Devleti’nde mukataa uygulamasına dair Osmanlı kaynaklarında verilen bilgiler için ayrıca bkz. (Âşık Paşazade, 2003, s. 488; Mehmed Neşrî, 1995, s. 709; İbn Kemal, 1991, s. 97- 98).

çiftlik, değirmen, memleha, şehir ve kasabalardaki gümrük, pazar vesaire vergilerine konu olmuştur. Fakat hemen belirtmek gerekirse, bir yeri mukâtaaya verme işi, sadece devlet vasıtasıyla değil, şahıslar tarafından da yapılmaktaydı (Gökbilgin, 1952, s. 434-435).

Mukâtaa tabiri, en başından beri mülkiyeti devlete ya da vakıflara ait olan araziden ve arsalardan ifraz edilerek özel şahıslara veya kurumlara kiralanın parçalar için yapılan kira sözleşmesini ve ödenen kira miktarını ifade etmek için *mukâtaa-i zemîn*⁴ (Pakalın, 1993 s. 579) ya da *mukâtaah* (Öztürk, 2006 s. 132) gibi kavramlar için de kullanılmıştır. Bunun dışında, vergi mükelleflerinden üretimin hacmine göre tahsil edilmesi gereken öşür, haraç ve benzeri vergilerin sabit bir meblağ olarak belirlenmiş olması anlamını da ihtiva etmekteydi. Bu anlamda *maktu* kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki bu anlamda, Rumeli’de *kesim*, Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesinde *dimos*⁵ (Özvar, 2003, s. 157-158) tabirlerine rastlanmaktadır.

Devletin ekonomik hayatla ilgisi sadece vergi haklarından ibaret değildi. Mirî toprak rejimi ile ilgili olarak, ancak onunla sınırlı sayılamayacak iktisadî alaka ve faaliyetleri de bulunmaktaydı. Madencilik, ziraat ve ticaret bunlar arasında idi. Bilhassa altın ve gümüş madenlerinin tamamı, bakır ve kurşun madenlerinin büyük bir bölümü, şap madenleri ile tuzlaların tamamı, pirinç ekimine gerekli alt yapı tesislerinin hepsi, kumaş apre tesisleri (mengene), boya ve basma atölyeleri, mum imalathaneleri, kahve değirmenleri (tahmis) vb. pek çok işletmenin mülkiyeti de devlete aitti. Adı geçen tüm bu kuruluşların hemen hemen tamamı birer mukâtaa olarak örgütlenmişti (Genç, 2006b, s. 60-61; Genç, 2006a, s. 130).

3. MUKÂTAA GELİRLERİNİ TOPLAMA YÖNTEMLERİ

Osmanlı maliyesinde devlete ait olan gelirler iki yolla tahsil

⁴ Arâzî-i emîriyye üzerine cemaatler namına yapılan mektep, hastane, mabet gibi hayrî ve dinî kurumlar münasebetiyle alınan vergi hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu vergi o gibi yerlerde hazinenin inkıtaa uğrayan âşar vergisinin karşılığı idi. Bundan dolayı “bedel-i öşür” de denilmekteydi.

⁵ Mahsulün onda biri (öşür) anlamına gelen bu tabir, genellikle Osmanlı vergi sisteminde Güneydoğu Anadolu ve Suriye bölgesindeki meskûn yerlerden toplanacak vergi konusunda kullanılan bir tarh ve tahakkuk yöntemine verilen bir isimdir (ber-vech-i dimosiyet). Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, dimosât içinde geçen köyler, yükümlü oldukları -bazen- aynî olan vergileri ölçülüp tartılmadan, önceden tayin edilen nakdî bir bedel karşılığında, götürü olarak te’diye ederlerdi. Dimos tabirini Osmanlılar, Kölemenlerden almışlardır.

edilmekteydi. Bunlardan birincisi doğrudan, ikincisi ise dolaylı tahsilâttır. Birinci tahsilât yöntemiyle merkezî hazineye bağlı havâss-ı hümâyûn gelirleri, ikinci tahsilât yöntemiyle de timar gelirleri elde edilirdi. Zaman içerisinde timar sisteminin değişimi ve dönüşümüyle birlikte bir kısım timar ve zeametlerden sahipsiz kalan topraklar mukâtaaya dönüştürülmüştür (Şahin, 2013, s. 1026).

Osmanlı maliyesinde mukâtaa gelirleri temelde üç yöntemle toplanmaktaydı. Bunlar, *iltizam*, *emanet* ve *malikâne* uygulamaları idi.

Mukâtaa gelirlerini toplamanın yollarından birisi *iltizam* uygulaması idi. Lüzum kökünden türeyen *iltizâm* kelimesi sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı olarak ise, “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması” demektir (İnalçık & Quataert (ed.), 2000, s. 103-104).⁶ Osmanlı kaynaklarında iltizamla eş anlamlı olarak *deruhde*, *tevcih*, *füruht*, *ihâle* ve *taahhüd* kavramlarının da kullanıldığı görülmektedir. Günümüzdeki anlamıyla vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi şeklinde nitelendirilebilecek olan iltizam uygulaması, ziraî toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde ilkçağdan XX. yüzyılın başlarına kadar dünyanın birçok ülkesinde kullanılmış olan bir vergilendirme metodudur (Genç, 1995, s. 154).

Osmanlı merkezî idaresi de vergi gelirlerini kolayca ve masrafsız bir şekilde tahsil edebilmek için mukâtaa gelirlerinin hazineye toplanmasını sağlamaktaydı. Bunun için her bir mukâtaayı yıllık geliri (vergi veya mal) karşılığında belli bir süre (1-3 yıl) (Çizakça, 1999b, s. 224)⁷ ve çeşitli şartlar

⁶ Mültezimler merkezî hazine adına vergi toplamada geniş bir yetkiye sahipti. Sultan emrettiği takdirde, mültezimlerin yerel askerî birliklere doğrudan ve düzenli ödemeler yapması gerekebilirdi. Kendi bölgesinin gelirini arttırmaya yönelik yeni yöntem önerilerini de içeren raporları merkezî hükümet tarafından benimsenirdi. Ayrıca madenler, Osmanlı öncesine ait gümrük resimleri, ya da başka herhangi bir vergilendirilebilir faaliyet türü gibi yeni gelir kaynakları bulma vazifesi de vardı.

⁷ Murat Çizakça, mukâtaaların en fazla üç yıllığına mültezime verildiği düşünülse de arşiv kaynaklarının bunun doğru olmadığını ortaya koyduğundan bahsetmektedir: “Nitekim devlet olumlu ekonomik şartlardan azamî faydalanmak amacıyla, bir vergi kaynağını ihalede gerçekleştiren miktardan daha yüksek bir meblağa almak isteyen bir girişimciye devretmekte sakınca görmemiştir. Kısacası, bir mültezimin vergi kaynağını ne kadarlık bir süre boyunca kontrolü altında tutabileceği Osmanlı iltizam sisteminde belirgin değildir. Böylelikle, mültezimin ilk plânlanmış olduğu süre ile gerçekleşmiş süre arasında bir farklılık doğmaktadır. Bazı araştırmacılar bu farklılıktan hareketle, açık artırma sisteminin ne denli rekabete açık olduğu

ile işletilmek üzere devlet merkezinde veya söz konusu mukâtaanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye çıkarmaktaydı (Özbay, 2009, s. 2110; Ünal, 1991, s. 59).

Emanet uygulamasına gelince; devlet, mukâataaları bir mültezime devretmeyerek bu işletmelere ait olan gelirlerin kendisi tarafından görevlendirilen şahıslar tarafından toplanmasını tercih etmekteydi.⁸ Uzun süreli ve masraflı savaşlar ya da başka sebeplerden ötürü boşa kalıp gelirlerinin düştüğü ya da satışı gerçekleşmediği yıllarda da mukâataaların bu yöntemle işletilmesi tercih edilmişti (Çakır, 2003, s. 150-151). Yine gelir düşüklüğü gibi nedenlerden dolayı mültezimlere cazip gelmeyen mukâataalar ile padişah hasları veya madenler ve gümrükler gibi devlet tarafından işletilmesi gereken mukâataalar da emanet yöntemiyle idare olunmaktaydı (Tabakoğlu, 1994, s. 178). Bu açıdan Osmanlı maliyesinde emanet uygulaması, iltizam uygulamasına tercih edilmesi gereken bir uygulama olarak değerlendirilmişti (Tabakoğlu, 1985, s. 128).

Emanet işleri merkezî hazine tarafından yürütülmekteydi. Devlet, mukâataaya ait olan gelirlerin merkezî hazinede toplanmasını sağlamak için bütün mukâataaları devlet merkezinde ya da mukâtaanın bulunduğu kadılıkta müzayedeye (açık arttırma) çıkarır en fazla fiyatı teklif eden ve bu teklifin bir kısmını da peşin vermeyi kabul eden kişi/kişiler iltizamı almaya hak kazanırdı. Yapılan müzayede sonucunda en yüksek fiyatı ve buna ilaveten en fazla peşini ödemeyi taahhüt eden yani iltizamı alan kişi *mültezim* olurdu. Şayet müzayede sonunda iltizamı alan birisi çıkmazsa, bu durumda merkezî idare, mukâataa gelirlerinin tahsili için ulûfeli bir memur tayin ederdi ki bu kişiye de *emin* ismi verilmekteydi. İltizam emaneten alınmışsa bu durum “ber-vech-i emanet emin ve mültezim” şeklinde ayrıca belirtiliyordu. Bu şekilde yani emanet suretiyle bir mukâataayı iltizama alan kişiler de merkezî hazineye belli bir meblağı ödemek mecburiyetinde idiler (Ünal, 1991, s. 59-60).

Osmanlı maliyesinde mukâataa gelirlerini toplama yöntemlerinin bir

hakkında fikir yürütebilmişlerdir.”

⁸ Bu hususla ilgili olarak, Fî evâsıt-ı Zilhicce Sene: 1036 (M. Ağustos-Eylül 1627) tarihli, “Tuna mukâataaları Özi Kalesi neferlerinin mevâciblerine ocaklık tayin olunduğundan, Nâzır Ahmed uhdesinde bulunan İskele-i İsakçı ve Tolca ve Maçın ve tevâbii mukâataaları ile Zarar-ı Kassabiye Mukâataası’nın iltizâm süresi bitiminde tâlibi çıkıncaya kadar Vezir Hasan Paşa’nın adamına emâneten zaptettirilmesi ve söz konusu mukâataalara kimsenin müdahale ettirilmemesine” dair İsakçı ve Tolca ve Maçın ve İbrayil ve Hırsova kadılarına yazılan hüküm için bkz. 48 No’lu hüküm, (83 Numaralı Mühimme Defteri, 2001, s. 34).

diğeri de *mâlikâne* uygulamasıdır. Malikâne, Arapça “mülk sahibi”, “bey”, “hükümdar” ve “tasarruf eden” anlamına gelen mâlik (Şemseddin Sami, 1996, s. 1260) kelimesiyle Farsça – âne ekinde türetilmiş bir kelimedir (Genç, 2003, s. 516). Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi, mukâtaaların ve merkezî hazineye bağlı gelir kaynaklarının ömür boyu tasarruf etme yetkisiyle şahıslara satılması esasını gerektirmekteydi.⁹ Mukâtaayı işletme hakkını elde eden kişi Hazine-i Âmire’ye ilk olarak “muaccele” (Pakalın, 1983, s. 550)¹⁰ ismi verilen yüklü bir para ödemekte ve her yıl için de “mal” (Genç, 1973, s. 253)¹¹ olarak adlandırılan küçük bir meblağı, yıllık vergi halinde hazineye yatırmaktaydı.¹² Bu işlemlere karşılık mukâtaanın gelirleri, hayatta olduğu müddetçe malikâne sahibine ait oluyordu. Merkezî otorite, sadece malikânecinin ölümü üzerine o mukâtaayı yeniden uhdesine alabilecek ve bu durumda isterse yeniden müzayedeye çıkararak bir başkasına satabilecekti (Cezar, 1986, s. 33). Yani sistem, hem devletin acil

⁹ Ahkâm ve berat kayıtları incelendiğinde malikâne sistemi öncesinde mukâtaaların “ber-vech-i te’bid” yani ömür boyu iltizama verildiği görülmektedir. Malikâne öncesinde böyle bir uygulamanın ne zaman başladığı konusunda kesin bir bilgi olmasa da, berat ve nişan kayıtlarından anlaşıldığına göre H. 1105 / M. 1694 yılında yani malikâne uygulamasından önce ömür boyu ber-vech-i te’bid iltizamların verildiği görülmektedir. Örneğin, “*Aydın Sancağı’nda İnegöl ve Alaşehir hasları mukataası, Mart 1105 başından itibaren senelik 30.000 akçe malı Hazine-i Amire’ye teslim olunmak üzere ber-vech-i te’bid Şikk-ı Evvel Defterdarı İsmail Paşa’ya deruhde edilmişti. İsmail Paşa tarafından, 1106 senesinde hazineye herhangi bir ödemenin yapılmadığı kayıtlarda tasrih edilmiş ve bu mukataa da malikâne olarak bir başkasına fîruht olunmuştu.*” (BOA. MAD 3423, s. 23). (Tarih: 11 Cemaziyelahir 1106/27 Ocak 1695) Nakleden: (Özvar, 2003, s. 20).

¹⁰ Mirî yani devlete ait iltizamât (malikâne) ve mukâta’attan ve taksitle satılan emlaktan peşin olarak alınan paraya verilen isimdir. Ayrıca mirî arazinin ve yine bu hükümde olan arazi-i mevkufe-i gayr-i sahihanın tasarruf hakkı karşılığında peşin olarak verilen nakdî bedele de “mu’accele” denilmekteydi. Mu’accelenin miktarı, tarafların kıyasıya rekabet ettiği müzayedelerle (açık artırma) belirlenmekteydi (Çizakça, 1999a, s. 141).

¹¹ Osmanlı maliye literatüründe malikâneçilerin sahip oldukları malikâneler için her yıl ödeyeceği yıllık vergidir. Mukâtaalar malikâne haline geldikçe “mal”lar, devlet tarafından belirlenen değişmez ve katî rakamlara dönüşmüştür.

¹² Bu devir işleminde, maktû’ hale getirilen yıllık gelir ve kalemiye resminin üç taksit halinde ödenmesi şartı esas alınıyordu. “... Memâlik-i mahrûsede vâki’ mâlîkâne deruhde olunan mîrî mukâta’ât ve kurâ ve mezârî’in hazîne-i ‘âmire defterlerinde mukayyed olduğu ve vâlî ve muhassıl ve voyvodalara viregeldikleri mâl-ı maktû’u her ne ise mâl-ı mîrî ve mu’tâd üzere kalemiyyesin ekser-i noksân gelmemek üzere viregeldikleri mahalle senesi dâhilinde üç taksit ile beher sene teslim eyleyüb...” (BOA. KK 5040, s. 36 (Tarih: 5 Şevval 1110/ 6 Nisan 1699)).

nakit para ihtiyacını karşılama, hem de senelik olağan giderlerini finanse etme amacını taşımaktaydı. Muaccelle meblağları, iltizam uygulamasında olduğu gibi açık arttırmalarda oluşuyor, mal meblağları ise devlet tarafından tespit olunuyordu (Çizakça, 1999b, s. 224; Çakır, 2003, s. 154).

1683 yılında başlayan Osmanlı-Avusturya savaşlarının ortaya çıkardığı malî krize çare olmak, merkezî hazineye yeni gelirler sağlamak için mirî mukâataaların “kayd-ı hayat” şartıyla “serbestiyet” üzere malikâne olarak “ricâl-i devlet” ve “a’yân-ı memleket”e iltizama verilmesi için Başdefterdar Halil Efendi’nin telhisini “Sadrazam ve ulemâ-yı kirâm” uygun görüp imza etmişler, bunun üzerine de bir hatt-ı hümayun yayınlanmıştı (Özkaya, 1978, s. 668). Dönemin Başdefterdarı tarafından hazırlanan esaslar dâhilinde 24 Cemaziyelahir 1106 / 10 Ocak 1695 tarihinde yayınlanan fermanın getirdiği sistem, aslında malî ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir durumun, XVII. yüzyılın sonlarında ulaştığı bir aşamada normal sayılabilecek bir neticesi olmuştur (Genç, 1973, s. 237). Sistemin amacı, kuruluşunu ilan eden fermanın da tespit ve ifade ettiği gibi sık sık değişen mültezimlerin (BOA. C.ML. 5041, 1740)¹³, mümkün olduğu kadar fazla kâr elde etmek uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını ihya ve idame etmek üzere kalıcı bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktı (BOA KK 5040, 1695, s. 1).¹⁴

Devlete ait gelirlerin yaklaşık % 50’sini meydana getiren mukâataalar için 1695 yılında uygulama sahasına konulan malikâne sistemi, başlangıçta köy ve mezra gibi düşük senelik hâsılatlı yerlerin (Çizakça, 1999a, s. 150) satışından başlanarak kısa bir zamanda çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Zira sistemin yürürlüğe girdiği tarihten iki yıl sonra malikâne uygulaması, orta ve yüksek rütbeli askerî sınıf mensuplarına tahsis edilmiş olan has gelirlerini de bünyesine aldı (Özvar, 2003, s. 24-25). Malikâne uygulamasının başlangıcında ister reaya ister askerî (yönetici) sınıfa mensup

¹³ Merkezî otoritenin bu isteğini malikâne beratlarının birçoğunda görmek mümkündür. Mesela Ankara Sancağı’nda, Ankara mutasarrıflarına has olan ispence, şarap, bâc ve a’sâr-ı şer’iye iltizam olunduktan sonra mültezimlerin birkaç defa değiştirilmesi reaya gadri mücib olduğundan ba’demâ malikâne suretiyle mutasarrıfların uhdesine kaydedilmesi ve malikâne beratlarının verilmesi istenmişti.

¹⁴ “... Bazı mirî mukâatât karyeleri deruhdecilerin üzerlerinde adem-i istikrâr mülâhazası ile reayâsını himâyet ve siyânette taksîr ve gözedilmediklerinden nâşî ekseri harâb ve reayâsı perâkende olmağla mukââret-i ‘avn-i Bârî ile ta’mîr-i bilâd ve terfîh-i ibâdiçün hayr-hâhân-ı devlet-i ‘aliyyeleri kullarının ma’kûl ve münâsib görmeleri ile cümle ittîfakî ile defterdâr efendi kullarının arzıdır ki faziletli şeyhü’l-islâm efendi ve sadreyn efendiler dâ’ileri ve vüzerâ kulları dahi istihsân ve istisvâb itmeleri ile imzâ-yı kabûl ile imzâ eylemişlerdir”.

olsun kadın veya erkek her kesimden insan malikâne sahibi olabiliyordu (BOA. İE. EV. 5245, 1704).¹⁵ Ancak reayanın ve padişah kızları hariç kadınların malikâne sahibi olması 1714 yılında yayınlanan bir ferman¹⁶ ile birlikte yasaklandı. Ancak padişahın özel izniyle mümkün olabilen bir istisna haline getirildi (BOA. KK. 5040, s. 5).

4. AYNTAB SANCAĞI'NDA MUKÂTAALARIN MALİKÂNE OLARAK SATILMASI (H.1123-1143 /M.1711-1730)

Tarihsel süreçte birçok devletin hâkimiyetine giren Antep, Anadolu coğrafyasında bulunan en eski şehirlerden birisidir. Antep'in bulunduğu bölgenin ilk uygarlıkların ortaya çıktığı Mezopotamya ile Akdeniz arasında olması ve bu bölgeler arasındaki yolların kavşağında yer alması şehrin coğrafi ve stratejik konumunu önemli hale getirmiştir. Bu öneminden dolayı tarih öncesi dönemlerden itibaren pek çok uygarlığın istilasına uğramıştır. Öyle ki, kuzeye çıkan Asurlular, İranlılar, doğu ve güneye giden Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, Haçlılar, Araplar ve Osmanlılar hep bölge üzerinden gelip geçmişlerdir. Bu sebeple şehrin her tarafında, bu dönemlere ait farklı kültürlerin izlerine rastlamak mümkündür (Çınar, 2000, s. 8-10; Kuzucu, 2016, s. 102).

Antep'teki ilk Türk yerleşiminin başlangıcı 1077 yılına gider. Bu tarihte Süleyman Şah'ın kumandanlarından Gümüş Tekin, Antep ve çevresini Bizanslılardan almıştır. 1097 yılında Urfa Haçlı Kontluğu'nun¹⁷ kontrolüne giren şehir, 1218 yılında İzzeddin Keykavus tarafından yeniden ele geçirilmiş ve 1242 yılına kadar Anadolu Selçuklularının elinde kalmıştır. Bu tarihten sonra ise Mısır Memluklarının hâkimiyetine geçmiş ve bu dönemde önemli bir bilim ve sanat merkezi (Özdeğer, 1996, s. 469) olmuştur. Antep tarihi açısından Dulkadiroğulları Beyliği hâkimiyeti de önemli bir dönem teşkil etmektedir. Nitekim Osmanlı hâkimiyetine kadar bölgeyi kontrolünde tutan bu beylik zamanında şehre önemli eserler kazandırılmıştır (Yılmazçelik, 1998, s. 106).

Antep'in Osmanlı hâkimiyetine girişi 1516 yılında gerçekleşmiştir.

¹⁵ Örnek olarak şu kayıt verilebilir: "...Kaza-i Kayseriye'de Kızılviran nâm karyede vâki' Şeyh Kamari Evkafı'ndan Karakilise Zaviyedârlığı üzerinde mestûr ve mukayyed iken zaviye-i mezbûrede üç yüz altmış akçe malikâneye mutasarrıf olan El-Hac Abdi ve El-Hac Halilve Hüseyin ve Kamari ve *Döndü ve Fatma nam hatunlar* evladiyyet ve mülkiyet üzere mutasarrıflar iken..."

¹⁶ Ferman için bkz. BOA. KK 5040, s. 5.

¹⁷ Urfa Haçlı Kontluğu dönemi Antep hakkında geniş bilgi için bkz. (Demirkent, 1974).

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Behisni üzerinden gelerek Antep yakınlarında bulunan Merzban (Merzüban) Suyu kenarına kadar gelerek burada ordugâhını kurduğu esnada, Şam ve Halep nâibleri ile birlikte Memlukların Antep nâibi Yusuf Bey padişahın ordugâhına gelerek Osmanlı hizmetine girmişlerdir. Bundan sonra Yavuz Sultan Selim 20 Ağustos 1516 tarihinde Antep'e gelerek şehirde üç gün kalmıştır. Böylece şehir kesin olarak Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir (Özdeğer, 1988). Böylece 274 yıl süren Memluk hâkimiyetine son verilmiştir. Osmanlı idaresine geçtikten sonra Antep, ilk olarak Dulkadiye (Maraş) Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olarak teşkilatlandırılmıştır. XVIII. yüzyıl boyunca bu konumunu devam ettiren Antep, 1818 yılında Hurşid Ahmed Paşa'nın Halep valiliği esnasında, Maraş Eyaleti'nden ayrılarak kaza halinde Halep Eyaleti'ne ilhak edilmiştir (Darkot & Dağlıoğlu, 1979, s. 66; Yılmazçelik, 1998, s. 106).

Osmanlı dönemindeki adıyla Ayntab Sancağı XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait tahrir defterlerine göre dört nahiyeden meydana gelmekteydi. Bunlar, Merkez Nahiye dışında Telbâşir, Nehrülcevâz (Nerülcevz) ve Derbsâk (Gündüzlü) idi. Bu yüzyılda Merkez Nahiye'ye bağlı 219, Telbâşir'e bağlı 180 ve Nehrülcevâz'a bağlı 50 köy bulunmaktaydı. 1543 yılında Ayntab Sancağı'nın 36.000 olan nüfusu 1574 yılında 45.000'i geçmişti. Sancak bu idarî durumunu XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. 1818'de kaza haline getirilip Halep'e bağlanmış ve XIX. yüzyıl boyunca kaza olarak kalmıştır (Özdeğer, 1996, s. 469).

1695 yılında merkezî idare tarafından mukâtaaların malikâne olarak satışına karar verilmesinden sonra sistemin uygulandığı sancaklardan birisi de Ayntab Sancağı olmuştur. Sancakta 1695'ten sonra Hâshâ-i Mirlivâ-i Ayntab Mukâtaası, Dimos/Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası, Resm-i Damga-i Kirpas Mukâtaası, Gümrük-i Duhân Mukâtaası (Çınar, 2000, s. 256-293) adlarıyla farklı uygulamalar gerçekleşmiştir. Bu yazıda Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası incelenmiştir. Bu çerçevede, BOA Kamil Kepeci Tasnifi'nde yer alan defterler seçilmiştir. Malikâne sistemine geçilmeden önce bir emin tarafından idare edilen bu sancağın, geliri en fazla olan mukataalarına dâhil köy ve mezraalar, Dimos/Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası ya da Dimosât-ı Mukâtaa-i Ayntab adıyla kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla satılmaya başlayarak mâlikâne süreci başlamıştır. Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası kendi içerisinde aklâma yani parçalara ayrılmıştır. Bu parçalar ise, bir köy veya birkaç köyün bir araya getirilmesi ya da şehirdeki devlete ait bir gelir kaynağından oluşmaktaydı. 18. yüzyılın başlarında emanet usulü ile idare olunan bu mukâtaâyâ ait olan kalemlerden toplanacak vergiler, malikâne uygulamasına geçilmeden önce genellikle iltizam usulüyle toplanmaktaydı.

Malikâne sistemine geçilmesiyle maktû' olarak adlandırılan bu gelir kalemleri artık ömür boyu işletmek üzere yeni sahiplerine müzayede usulüyle verilmeye başlanmıştı (Çınar, 2000, s. 262).

Ancak hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, Dimosât-ı Ayntab Mukâtaâsı'nda malikâne uygulamasına birdenbire geçilmemiş, sistem bir süreç halinde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Öyle ki, bazı kaynaklardaki ifadeler bu hususu teyit eder niteliktedir (Çınar, 2000, s. 263)¹⁸. Malikâne usulüne geçilmesinden sonra Ayntab Sancağı'nda malikâne olarak satışı gerçekleştirilecek olan köy ve mezraaların bir kısmı Dimosât-ı Ayntab'dan ifraz edilerek satılmıştır. Diğerleri ise, malî denetimi dimos (Özvar, 2003, s. 157-158)¹⁹ eminlerinde olmak suretiyle *Dimosât-ı Ayntab* içerisinde satılmıştır. Bunlardan ifraz edilen malikâne-mukâtaaların senelik malları merkezî hazine tarafından tahsil edilmiştir. İfraz olunmayanların senelik malları ise, dimos emini tarafından tahsil olunmuştur. Malikâneye konu olan köy ve mezraalardan ifraz olanlar dimos emininin iltizamı dışında kalmaktaydı. Dimosât-ı Ayntab Mukâtaâsı'nın kalemleri arasında malikâne satışına konu olan ilk yer ise, sistemin uygulamaya girmesinden yaklaşık 3 ay sonra, 7 Şaban 1106/23 Mart 1695 tarihinde müzayede usulü ile satışı gerçekleştirilen ve tamamı vakıf olan Sam mezraasıdır. Senelik malı 45 guruş olan bu mezraa, 75 guruş muaccelle bedeli karşılığında İsa ismindeki birine malikâne olarak satılmıştır (Çınar, 2000, s. 262).

Çalışmamızda incelediğimiz defterlerdeki berat ve nişan kayıtlarında, Ayntab Sancağı'ndan diğer bölgelerden farklı olarak satılan köy ve mezraaların bağlı oldukları kaza ya da nahiye zikredilmemektedir. Ayntab Sancağı dâhilindeki mukâtaaların kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla satışı çoğunlukla mahallinde gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde (1711-1730) Ayntab Sancağı dâhilinde malikâneye konu olan Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan olan kaza, nahiye, köy ve mezraalar şunlardır:

Battal Öyüğü karyesi (BOA. KK. 182, s. 45; BOA. KK. 186, s. 8), Armudluca karyesi (BOA. KK. 185, s. 41), Tahin karyesi (BOA. KK. 185, s. 107; BOA. KK. 186, s. 81), Kürd Mihmadlu karyesi (BOA. KK. 185, s. 107; BOA. KK. 186, s. 81), Sam mezraası (BOA. KK. 185, s. 128), Taşluca ve

¹⁸ Çınar'a göre Maliyeden Müdevver Defterler arasında yer alan 9496 numaralı defterde, "*Dimosât-ı Ayntab Mukâtaâsı malikâne virilmezden mukaddem aklâmından malikâne virilen kurâ ve mezâri*" denilmektedir.

¹⁹ Mahsulün onda biri (öşür) anlamına gelen bu tabir, genellikle Osmanlı vergi sisteminde Güneydoğu ve Suriye bölgesindeki meskûn yerlerden toplanacak vergi konusunda kullanılan bir tarh ve tahakkuk yöntemine verilen bir isimdir.

Hüsami karyeleri (BOA. KK. 185, s. 136), Telbaşır nahiyesi (BOA. KK. 185, s. 138), Hazar ve Berçe Rahyas karyeleri (BOA. KK. 185, s. 138), Delvine-i Berr (?) karyesi (BOA. KK. 185, s. 140), Eğrice ve Yumağıl karyeleri (BOA. KK. 185, s. 156), Meremmetli ve Yumnu (Kürd Osman) karyeleri (BOA. KK. 185, s. 157), Mezraa-i İküce BOA. KK. 185, s. 157), Yelbeli mezraası BOA. KK. 185, s. 158), Nesahlar (?) karyesi (BOA. KK. 185, s. 158), Elmalu ve Telafer ve Zağya karyeleri BOA. KK. 185, s. 176), Elmalu, Balluca, Râgiye ve Mezraa-i Bayat karyeleri (BOA. KK. 185, s. 176), Dellaliye-i Berr der-Haleb BOA. KK. 185, s. 184), Berçe Rasas (?) ve Harar karyeleri BOA. KK. 185, s. 186-187), Süleymanî ve Basire karyeleri (BOA. KK. 185, s. 188), Nuh ve Küçük Maksara karyeleri BOA. KK. 186, s. 11), Sabah, mezraa-i Kilisederesi, Kiraz ve Dereardı karyeleri (BOA. KK. 186, s. 57; BOA. KK. 189, s. 283), Nil, Arabkir, Kızılcakend ve mezraa-i Kantara karyeleri BOA. KK. 186, s. 64-65), Simaven karyesi ve Eğritaş mezraası BOA. KK. 186, s. 163), Hayyam karyesi (BOA. KK. 186, s. 323), Nil karyesi (BOA. KK. 186, s. 390), Telsevad ve mezraa-i Döğmetaş karyeleri (BOA. KK. 186, s. 419-420), Urus, mezraa-i Tutluca, Belcere, Sermale ve Tavcuk, Ferha (Ferhani) karyeleri (BOA. KK. 186, s. 419-420), Rumöyük, mezraa-i Seki, Adamöyük ve Saksancı karyeleri (BOA. KK. 187, s. 20-21), Rumevlek Fevkani karyesi (BOA. KK. 187, s. 21), Kayın karyesi (BOA. KK. 187, s. 38-39), Tokil (Tevkil?) karyesi ve Kanvıran mezraası (BOA. KK. 187, s. 114), İkişce ve mezraa-i Yumağıl karyesi (BOA. KK. 187, s. 214), Rumevlek karyesi (BOA. KK. 187, s. 270), Sağır Ali ve Kürk karyeleri (BOA. KK. 189, s. 121-122), Atabeğ, mezra'a-i Salihîye ve Üveysi karyeleri (BOA. KK. 189, s. 128), Elmalu ve Malude (?) karyeleri (BOA. KK. 189, s. 133), Mezraa-i Bayat, Balkar ve Zayir karyeleri (BOA. KK. 189, s. 133), Nezd-i Rasas (?) karyesi (BOA. KK. 189, s. 196).

İncelenen dönemde (1711-1730), Ayntab Sancağı Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası'na bağlı olan ve yukarıda isimleri verilen kaza, nahiye, köy ve mezraalarda bulunan mukâtaa ve maktû'lar, -kasr-ı yed, ref' ve mahlûlden satışlar da dâhil olmak üzere- taliplerine malikâne olarak satılmıştır. İlgili dönem içerisinde Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan malikâne olarak satılan mukâtaaların ve maktû'ların senelik mallarının akçe ve gurus para birimi ile ifade edildiği görülmektedir. Muaccele bedelinin ise, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi gurus-ı esedî para birimi olarak tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda, adı geçen aklâmdan 1711-1730 yılları arasında malikâne olarak taliplerine satılan mukâtaa ve maktû'ların isimleri, vergi türleri ve gelirleri doğrudan Hazine-i Âmire'ye ya da Dimos eminlerine

teslim edilen senelik mal ve muaccelelerinin bir dökümü yer almaktadır.

**Tablo- 1: Ayntab Sancağı Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan
Satılan Malikâne Mukâtaa ve Maktû'ların Mal ve Muaccele Miktarları
(H.1123-1143/M.1711-1730)**

Tarih	Mukâtaanın Adı	Senelik Mal	Muaccele
26 Rebiülevvel Sene 1123	Battal Öyüğü karyesi	160,5 Guruş	70 Guruş
13 Safer Sene 1130	Aydın me'a mezra'a-i Armudluca karyesi	170 Guruş	25 Guruş
12 Zilhicce Sene 1130	Tahin ve Kürd Mihmadlu karyeleri	15.000 Akçe	50 Guruş
26 Zilhicce Sene 1130	Maktû'a-i Sam mezrası	-	37,5 Guruş
3 Cemaziyelevvel Sene 1130	Taşlıca ve Hüsami karyeleri	235,5 Guruş	50 Guruş
10 Cemaziyelevvel Sene 1130	Hazar ve Berçe Rahyas (?) karyeleri	620 Guruş	90 Guruş
6 Cemaziyelevvel Sene 1130	Delvine-i Berr (?) der-Haleb mukâta'ası	-	90,5 Guruş
29 Cemaziyelevvel Sene 1130	Eğrice me'a mezraa-i Yumağıl karyesi	39,5 Guruş	27,5 Guruş
29 Cemaziyelâhir Sene 1130	Meremmetli ve Yumnu ve tevâbi'i karyeleri	292 Guruş	155,5 Guruş
22 Cemaziyelevvel Sene 1130	Elmalu ve Telafer ve Zâa karyeleri	219 Guruş	75 Guruş
26 Cemaziyelâhir Sene 1130	Dellaliye-i Berr der-Haleb	100 Guruş	65 Guruş
23 Cemaziyelâhir Sene 1130	Berçe Rasas (?) ve Harar karyesi	620 Guruş	130 Guruş
27 Cemaziyelâhir Sene 1130	Harar karyesi	-	50 Guruş
26 Cemaziyelâhir Sene 1130	Süleymani ve Basire karyeleri	77 Guruş	90 Guruş
13 Muharrem Sene 1132	Battal Öyüğü karyesi	165 Guruş	200 Guruş
19 Muharrem Sene 1132	Nuh, Küçük Musıra? ve hisse-i mîrî me'a rûsûm-ı örfiye karyeleri	220,5 Guruş	250,5 Guruş
20 Safer Sene 1132	Mahsûl-i resm-i mefez (?) mukâta'ası	107 Guruş	-
18 Zilhicce Sene 1132	Sabah ve mezraa-i Kilisederesi ve Kiraz ve Dereardı hisse-i mîrî me'a rûsûm-ı örfiye mukâta'ası	459 Guruş	-
Gurre-i Cemaziyelevvel Sene 1132	Nil, Arapkir ve Kızılcaend karyeleri	325 Guruş	-
Gurre-i Cemaziyelevvel Sene 1132	Nil, Arapkir me'a mezraa-i Kantara, Kızılcaend me'a hisse-i mîrî karyeleri	529 Guruş	330 Guruş
27 Cemaziyelevvel Sene 1132	Tahin ve Kürd Mihmad karyeleri	-	50 Guruş
17 Zilhicce Sene 1133	Karye-i Simaven ve Eğritas mezrası	210 Guruş	120 Guruş
29 Şevval Sene 1133	Hayyam ve mezraa-i Kilisederesi ve gayruhû mukâta'ası	459,5	-
10 Şaban Sene 1136	Nil karyesi	325 Guruş	-
6 Ramazan Sene 1136	Resm-i (...) Mukâta'ası	120 Guruş	-
20 Şevval Sene 1136	Telsevad ve tevâbi'i karyeleri	446,5 Guruş	-
20 Şevval Sene 1136	Karye-i Telsevad me'a mezraa-i Döğmetaş ve Urus me'a mezraa-i Tutluca Belcere ve Sermale ve Tavcuk ve Yarım ve mezraa-i Ferhani nâm-ı diğer Ferhani karyeleri	446,5 Guruş	550 Guruş
11 Safer Sene 1134	Ferhani ve Rumöyük ve mezraa-i Seki ve Adamöyük ve Saksancı karyeleri	298 Guruş	65 Guruş
11 Safer Sene 1134	Rumevlek Fevkani karyesi	-	60 Guruş
17 Zilkade Sene 1134	Kahvehanchâ-yı nefis-i Ayntab ve tahmîs-i kahve me'a rûsûm-ı duhân mukâtaası	33.346 Akçe	300 Guruş
17 Şaban Sene 1134	Tokil (Tevkil ?) karyesi ve Kânviran mezrası	54,5 Guruş	55 Guruş
12 Ramazan Sene 1134	Pekmez Hanı Kapanı	600 Akçe	100 Guruş
17 Zilhicce Sene 1135	İkizce me'a mezraa-i Yumağıl karyesi	39,5 Guruş	40 Guruş
23 Şaban Sene 1135	Rumevlek Fevkani karyesi	-	65 Guruş
13 Receb 1142	Mahsul-i resm-i (...) maktû'u	107 Guruş	55 Guruş
18 Receb Sene 1142	Hekir (?) dekâkin der nefis-i Ayntab gayr-ı ez boyahane mukâtaası	13 Guruş	40 Guruş

23 Şaban Sene 1142	Sağır Ali ve Kürk karyeleri	66 Guruş	25 Guruş
6 Şevval Sene 1142	Atabeğ me'a mezra'a-i Salihiye ve Üveysi karyeleri	135 Guruş	-
29 Şevval Sene 1143	Karye-i Elmalu ve Malude (?) ve tevâbi'i mukâtaası	219 Guruş	220 Guruş
23 Safer Sene 1143	Resm-i hekir-i dekakin ve nefis-i Ayntab gayr-ı ez boyahane maktû'u	13 Guruş	-
25 Zilhicce Sene 1143	Mahsûl-i resm-i hafr (?) maktû'u	107 Guruş	55 Guruş
25 Zilhicce Sene 1143.	Nezd-i Rasas (?) karyesi	620 Guruş	90 Guruş
29 Cemaziyelâhîr Sene 1143	(.....) maktû'ası	100 Guruş	-
16 Cemaziyelâhîr Sene 1143	Hisse-i mirî me'a resm-i örfiye Sabah ve mezraa-i Kilisederesi ve Ekrad ve Dereardı karyesi	459,5 Guruş	-
TOPLAM		7.501 Guruş	3.676,5 Guruş

Tablodaki kayıtlarda görüldüğü üzere, Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan malikâne olarak satışa çıkarılan 44 adet mukâtaanın senelik vergi hâsılatı toplam 7.501 guruş (900.120 akçe²⁰)'tur. Bu mukâtaalardan elde edilecek toplam muaccele bedeli ise, 3.676,5 guruş (441.180 akçe)'tur. Mukâtaalar arasında senelik mal bedeli en yüksek 620 guruşla 3 malikâne, en düşük de 13 guruşla bir malikâne bulunmaktadır. Senelik mal bedelleri yüksek olan mukâtaaların köylerden elde edilen gelirlere ait olduğu görülmektedir. Köy dışında geliri yüksek olan mukâtaalar, hisse-i mirî ve resm-i örfiye aittir. Muaccele bedelleri açısından en yüksek olan 550 guruşla bir, en düşük olan 25 guruşla iki malikâne vardır. Bazı malikânelerin muaccele bedellerinin mal bedelinden yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu da mukâtaanın önemiyle alakalı görünmektedir. Bu mukâtaaların taliplilerine satışı neticesinde malikânegilerin söz konusu mukâtaalara ve maktû'lara ait senelik mal ve muaccele bedellerinin ödemesi ise ya doğrudan devletin merkezî hazinesi olan Hazine-i Âmir'e ya da Dimos eminlerine yapılmaktaydı.

Malikâne olarak satışı gerçekleştirilen mukâtaaların vergi içeriklerine bakıldığında imparatorluk dâhilinde bulunan pek çok sancakta olduğu gibi kaza, nahiye, köy ve mezraa gibi yerleşim birimlerinin öne çıktığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer sancaklarda olduğu gibi bu köy ve mezraalar genelde kaza taksimatını yansıtan bir mukâtaanın içerisinde yer aldığı gibi herhangi bir mukâtaaya bağlı olup, ondan ifraz olunmak (ayrılmak) suretiyle de malikâne satışına konu olmuşlardır.

²⁰ III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren Osmanlı Devleti piyasadaki esedî guruşların standardında ilk Osmanlı kuruşlarını darbetmeye başlamıştı. Buna göre 1 Osmanlı Kuruşu (guruş-ı esedî) = 120 akçe idi. (Pamuk, 2002, s. 458).

Ayntab Sancağı'nda malikâne olarak satılan mukâtaa ve maktû'lar, vergi muhtevaları açısından diğer eyalet ve sancaklarda olduğu gibi, Osmanlı merkezî idaresinin malikâne sisteminin uygulamaya girdiği ilk dönemlerdeki tercihlerini yansıtmaktadır. Nitekim malikâne satışlarına bakıldığında, ilk yıllarda kaza, köy ve mezraa gibi küçük idarî birimlerdeki mukâtaaların satışına öncelik verildiği görülmektedir.

Ayntab Sancağı'nda Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan satışı gerçekleştirilen maktû' ve mukâtaalardan 11 tanesi kasr-ı yed (devir), 12 tanesi mahlûl (ölüm) ve 12 tanesi de ref' (malikâneliğinin iptali) üzere satıştır. Senelik mallarının toplamı 5.060 guruş (607.200 akçe)'u bulan olan bu 35 mukâtaa için yapılan muaccele ödemesi ise toplam 2.896 guruş (347.520 akçe)'tur. Bu tutar, Ayntab Sancağı'nda satışı yapılan mukâtaalardan elde edilen toplam muaccele gelirinin yaklaşık % 78,7'sine tekabül etmektedir. Yani 1711-1730 yılları arasında Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası adı geçen sancağın mukâtaa gelirleri içerisinde $\frac{3}{4}$ oranında bir paya sahip olup malî açıdan yaşanan sıkıntılara çare arayan devlete belli ölçüde katkı sağlayan bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

5. MALİKÂNE SAHİPLERİNİN KİMLİKLERİ

İncelenen berat ve nişan kayıtları sayesinde ilgili dönem içerisinde malikâne mukâtaaları deruhte eden malikânecilerin kimliklerine de ulaşmak mümkün olmuştur. Bu dönemde, Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan malikâne olarak satışa çıkarılan maktû' ve mukâtaalara yatırım yapan kişiler hakkındaki bilgiler ayrıntılarıyla aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo- 2: Ayntab Sancağı Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı Maktû' ve Mukâtaaların Malikâne Sahipleri (H.1123-1143/M.1711-1730)

Tarih	Mukâtaanın Adı	Malikâneci (İlk/Sonra)	El Değiştirme Nedeni
26 Rebiülevvel Sene 1123	Battal Öyüğü karyesi	Ali /Mustafa	Mahlûl (Ölüm)
13 Safer Sene 1130	Aydın me'a mezra'a-i Armudluca karyesi	Mehmed /Mehmed	Ref' (Malikâneliğinin İptali)
12 Zilhicce Sene 1130	Tahin ve Kürd Mihmadlu karyeleri	Hasan /Mustafa	Mahlûl
26 Zilhicce Sene 1130	Maktû'a-i Şam mezrası	Ali /Ali	Ref'
3 Cemaziyelevvel Sene 1130	Taşlıca ve Hüsami karyeleri	İbrahim ve Mehmed/ İbrahim ve Mehmed	Ref'
10 Cemaziyelevvel Sene 1130	Hazar ve Berçe Rahyas (?) karyeleri	Deveci oğlu Hüseyin / Deveci oğlu Hüseyin	Ref'
6 Cemaziyelevvel Sene 1130	Delvine-i Berr (?) der-Haleb mukâta'ası	Mehmed /Mehmed $\frac{1}{4}$ hisse	Ref'
29 Cemaziyelevvel Sene 1130	Eğrice me'a mezraa-i Yumağıl karyesi	Şeyh Hüseyin/ Şeyh Hüseyin	Ref'
29 Cemaziyelâhir Sene 1130	Meremmetli ve Yumnu ve tevâbi'i karyeleri	Deveci oğlu Süleyman ve oğlu Ali ve Hızır/ Şahin ve Ali	Ref'
22 Cemaziyelevvel Sene 1130	Elmalu ve Telafer ve Zâa karyeleri	Hızır ve Ahmed/ Hızır ve Ahmed	Ref'

26 Cemaziyelâhir Sene 1130	Dellaliye-i Berr der-Haleb	Mehmed ve Hızır	
23 Cemaziyelâhir Sene 1130	Berçe Rasas (?) ve Harar karyesi	Deveci oğlu Hüseyin/ Deveci oğlu Hüseyin	Ref'
27 Cemaziyelâhir Sene 1130	Harar karyesi	Deveci oğlu Hüseyin/ Deveci oğlu Hüseyin	Ref'
26 Cemaziyelâhir Sene 1130	Süleymani ve Basire karyeleri	Hasan / Cafer	Mahlûl
13 Muharrem Sene 1132	Battal Öyüğü karyesi	Derviş Mehmed	
19 Muharrem Sene 1132	Nuh, Küçük Musıra? ve hisse-i mirî me'a rûsûm-ı örfiye karyeleri	Derviş Hacı Mehmed ve oğlu Mehmed Ali	
20 Safer Sene 1132	Mahsûl-i resm-i mefez (?) mukâta'ası	Gergerî İsmail / Gergerî İsmail ve Hüseyin	Kasr-ı yed (Devir)
18 Zilhicce Sene 1132	Sabah ve mezraa-i Kilisederesi ve Kiraz ve Dereardı hisse-i mirî me'a rûsûm-ı örfiye mukâta'ası	Dergâh-ı mualla Çavuşbaşı Nalbukalı Mehmed ve Abdullah	
Gurre-i Cemaziyelevvel Sene 1132	Nil, Arapkir ve Kızılcaakend karyeleri	Sabık Maliye Tezkirecisi Süleyman ve Abdullah / Mehmed	Kasr-ı yed
Gurre-i Cemaziyelevvel Sene 1132	Nil, Arapkir me'a mezraa-i Kantara, Kızılcaakend me'a hisse-i mirî karyeleri	Sabık Maliye Tezkirecisi Süleyman ve Abdullah / Mehmed	Kasr-ı yed
27 Cemaziyelevvel Sene 1132	Tahin ve Kürd Mihmad karyeleri	Mustafa / Mehmed ve Abdurrahman	Kasr-ı yed
17 Zilhicce Sene 1133	Karye-i Simaven ve Eğritaş mezrası	Hacı Mehmed ve oğlu Mehmed	
29 Şevval Sene 1133	Hayyam ve mezraa-i Kilisederesi ve gayruhû mukâta'ası	Mehmed ve oğlu Abdullah/Mehmed ve Mustafa	Kasr-ı yed
10 Şaban Sene 1136	Nil karyesi	Mehmed / Ayntablı Emir İsa oğlu Hacı Mustafa ve Hacı Hüseyin	Kasr-ı yed
6 Ramazan Sene 1136	Resm-i (...) mukâta'ası	Hacı Mustafa bin Mahmud/ Hacı Mustafa bin Mahmud ve Ömer bin Osman	Kasr-ı yed
20 Şevval Sene 1136	Telsevad ve tevâbi'i karyeleri	Abdullah bin Ebubekir/ El-Hâc Ahmed	Kasr-ı yed
20 Şevval Sene 1136	Karye-i Telsevad me'a mezraa-i Döğmetaş ve Urus me'a mezraa-i Tutluca Belcere ve Sermale ve Tavcuk ve Yarım ve mezraa-i Ferhani nâm-ı diğer Ferhani karyeleri	Mehmed ve Abdullah / Mehmed	Kasr-ı yed
11 Safer Sene 1134	Ferhani ve Rumöyük ve mezraa-i Seki ve Adamöyük ve Saksancı karyeleri	Seyyid Yusuf/ El-Hâc Mehmed	Mahlûl
11 Safer Sene 1134	Rumevlek Fevkani Karyesi	Yusuf/ El-Hâc Mehmed ve oğlu Mehmed	Mahlûl
17 Zilkade Sene 1134	Kahvehanehâ-yı nefsi-i Ayntab ve tahmîs-i kahve me'a rûsûm-ı duhân mukâtaası	Seyyid Yusuf / Seyyid Yusuf'un oğlu Osman ve Hacı Mehmed	Mahlûl
17 Şaban Sene 1134	Tokil (Tevkil ?) karyesi ve Kânviran mezrası	Mustafa ve Ali/ Abdi	Mahlûl
12 Ramazan Sene 1134	Pekmez Hanı Kapanı	İbrahim ve Halil / Ayntab Bazarbaşı El-Hâc Hamza ve Mehmed	Ref'
17 Zilhicce Sene 1135	İkizce me'a mezraa-i Yumağıl karyesi	Şeyh Hüseyin / Abdi	Mahlûl
23 Şaban Sene 1135	Rumevlek Fevkani Karyesi	El-hâc Mehmed ve oğlu Mehmed / Emaneten Dimos Emini	Ref'
13 Receb 1142	Mahsul-i resm-i (...) maktû'u	Gergerî İsmail / Es-seyyid Abdi ve Ali	Mahlûl

18 Receb Sene 1142	Hekir (?) dekâkin der nefsi-i Ayntab gayr-ı ez boyahane mukâtaası	Murtaza / Mustafa	Mahlûl
23 Şaban Sene 1142	Sağır Ali ve Kürk karyeleri	Kilisli Hasan / Kilisli Hasan'ın oğlu Hüseyin	Mahlûl
6 Şevval Sene 1142	Atabeğ me'a mezra'a-i Salihîye ve Üveysi karyeleri	Mustafa / Hüseyin	Kasr-ı Yed
29 Şevval Sene 1143	Karye-i Elmalu ve Malude (?) ve tevâbi'i mukâtaası	Yusuf / Said	Mahlûl
23 Safer Sene 1143	Resm-i hekir-i dekakin ve nefsi-i Ayntab gayr-ı ez boyahane maktû'u	Mustafa /Abdurrahman Beğ	Kasr-ı Yed
25 Zilhicce Sene 1143	Mahsûl-i resm-i hafr (?) maktû'u	Ali	
25 Zilhicce Sene 1143.	Nezd-i Rasas (?) karyesi	Ali	
29 Cemaziyelahir Sene 1143	(.....) maktû'ası	Mehmed	
16 Cemaziyelâhir Sene 1143	Hisse-i mirî me'a resm-i örfiye Sabah ve mezraa-i Kilisederesi ve Ekrad ve Dereardı karyesi	Mehmed	

Yukarıdaki tabloya göre Ayntab Sancağı'nda bulunan mukâtaa ve maktû'lara sivil ve askerî zümreye mensup toplam 82 kişi malikâneci olarak yatırım yapmışlardır. Kayıtlardaki verilerden anlaşıldığına göre bu malikânecilerden 65'i askerî²¹ zümreye mensup olup bazılarının unvanları bellidir. Unvanları belli olan malikâne sahipleri arasında, Dergâh-ı Muallâ

²¹ Çalışmada, malikâne sahipleri için kullandığımız “sivil-askerî” tabiri, klasik dönem Osmanlı toplumsal tabakalaşmasındaki askerî (yönetenler) ve reayadan (yönetilenler) farklı bir nitelik taşımaktadır. Zira askerî denildiğinde herhangi bir devlet vazifesine memur olan kesim kastedilmektedir. İncelediğimiz defterlerdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, malikâneciler söz konusu defterlere, askerî ise vazifesi veya görevi ile kaydedilmektedir. Bu kişiler birden fazla malikâne satın aldıklarında kendilerine verilen beratta ve bu beratın tezkire kayıtlarında, varsa ilgili vazifesi belirtilmektedir. Ancak beratında vazifesinin açıkça belirtilmediği askerî sınıf mensubu malikâneciler de vardı. Bunların vazifesi, beratlarında isimlerinin önünde geçen elkâbıyla (zîde mecduhû-zîde kadruhû vs.) ya da sonunda geçen dua cümlecisiyle tahmin olunabilmektedir. Kendi içerisinde de askeri sınıf mensubu malikânecileri, askerî idareciler, askerî bürokrasi, malî bürokrasi, ilmiye grubu, saray görevlileri, veziriazam ve çevresi ve askerî zümre mensuplarının akrabaları şeklinde bir tasnife tabi tutmak da mümkündür. Sivil dendiğinde ise, herhangi bir devlet görevi olmayan malikâneci kastedilmiştir. Ayrıca sivil tabiri, askerî zümre mensubu olduğuna dair kayıtlarda hiçbir delilin olmadığı malikâneciler için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, kendisinden “nâm kimesne” diye bahsedilen ve askerî sınıf mensuplarıyla aile-ortaklık-mensubiyet ilişkileri içerisinde görülmeyen malikâneciler de mevcuttu. Bu türden malikânecilerden bazılarının ödedikleri muaccelle bedellerin yüksekliğine bakıldığında bunları sivil veya klasik reaya sınıfına dâhil etmek zorlaşmaktadır. Bu yüzden çalışmada bu malikâneciler de sivil zümreye dâhil edilmiştir. Malikânecilerin profil tasnifi hakkında detaylı bilgi için bkz. (Özvar, 2003, s. 57- 78).

Çavuşbaşı Nalbukalı Mehmed, Sabık Maliye Tezkirecisi Süleyman ve Ayntab Bazarbaşı El-Hâc Hamzayer almaktadır. Kalan 17 malikâneci ise vazifeleri belli olmayan sivil zümreye mensup kişiler olup isimlerinin dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Askerî zümreye mensup malikânecilerin toplam malikâneciler içerisindeki oranı % 80 iken, sivil zümreye mensup olanların oranı ise % 20'dir. Yine ilgili dönemde Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası Aklâmı'ndan toplam 44 mukâtaa ve maktû'un 21'i malikâneciler tarafından ortaklık yoluyla deruhde edilirken, 23'ü tek başına deruhde edilmiştir. Bu verilere göre sancakta malikâne deruhde eden malikânecilerin yaklaşık % 47,7'sinin ortaklık yoluyla, % 52,3'ünün ise tek başına malikâne aldıkları anlaşılmaktadır. Ortaklık yoluyla deruhde edilen malikânelerin toplam değeri, 5.087,5 gurus (610.500 akçe), bunlara yatırılan toplam muaccele bedeli ise 2.281 guruştur. Tek başına deruhde edilen malikânelerin toplam değeri, 2.413,5 gurus (289.620 akçe), muaccele bedeli ise 1.395,5 guruştur (167.460 akçe). Genel toplamlara nispetle, ortaklık yoluyla deruhde edilen malikânelerin senelik malları itibariyle, toplam malikâne mukâataalarının % 67,8'ini teşkil ettiği görülmektedir. Ortaklık yoluyla deruhde edilen malikânelere yatırılan muaccele bedeli ise, toplam muaccelenin % 30,4'üne tekabül etmektedir. Tek başına malikâne deruhde edilen malikânelerin senelik malları ise toplam malikâne mukâataalar içinde % 32,2'lik bir yer kaplamaktadır. Toplam muaccele içinde bunların yeri ise % 69,6'dır.

Genel toplamlar açısından bir değerlendirme yapılacak olursa, incelenen dönemde Ayntab Sancağı'nda, ortaklık yoluyla mukâtaa işleten malikânecilerin tek olanlara kıyasla daha yüksek meblağlı malikâne deruhde ettikleri ve daha yüksek meblağlı muaccele ödedikleri görülmektedir. Ayrıca mukâataaları ağırlıklı olarak askerî zümre mensubu olan malikânecilerin işlettikleri dikkat çekmektedir.

İncelenen defterlerdeki kayıtlara göre söz konusu dönemde, Ayntab Sancağı'ndaki malikâne sahiplerinin tamamı Müslüman olup, gayrimüslim malikâneciye tesadüf edilmemiştir. Yine bu dönemdeki malikânecilerin tamamı erkek olup, kadın malikâneci bulunmamaktadır. Malikâne olarak verilen vergi kaynaklarından toplanan senelik mal ve muaccele gelirlerinin Ayntab Sancağı'na bağlı kaza, nahiye, köy ve mezraa ile muhtelif vergi türlerinden elde edildiği görülmüştür. Bunun yanı sıra, kayıtlardaki verilerden hareketle Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası'ndan malikâne deruhde eden malikâne sahiplerinin ikamet yerleri hakkında değerlendirme yapabilecek ölçüde veri elde edilememiştir.

6. SONUÇ

Ayntab Sancağı malikâne sisteminin uygulandığı ilk sancaklardan birisiydi. Çalışmamızda kullanılan arşiv malzemelerindeki verilere göre 1711-1730 yılları arasında söz konusu sancak dâhilindeki malikâne olarak satışları yapılan mukâtaâların malikâne sahiplerinin önemli bir kısmı askerî zümreye mensuptur. İlgili tarihler arasında kasr-ı yed (devir), mahlûl (ölüm) ve ref^â (malikâneliğin iptali) şeklinde sistemin uygulandığı diğer sancaklardaki gibi standart şekilde malikâne satışı gerçekleşmiştir. Satışı yapılan senelik malı toplam 7.501 guruşu (900,120 akçe) bulan 44 mukâtaanın getirdiği 3.676.5 guruş (441.180 akçe) muaccelle geliri, devletin ihtiyaç duyduğu nakit ihtiyacının karşılanmasına kısmî bir katkı sağlamış görünmektedir. Zira malikâne sisteminin uygulamaya girdiği 1695 yılında merkezî hazine imparatorluk genelindeki satışlardan yaklaşık 20 milyon akçe gelir elde etmişti. Bu miktar aynı yılın net bütçe gelirlerinin % 2,1'ini, toplam rûzname gelirinin % 1,3'ünü ve nakdî rûzname gelirinin % 4,8'ini oluşturuyordu. Yine 1695 yılından sonraki ilk otuz ayda Ayntab Sancağı'ndaki Dimosât-ı Ayntab mukâtaâsından senelik malları toplam 765.363 akçe (6.378 guruş)'yi bulan 40 adet mukâtaanın malikâne olarak satıldığı ve bu dönemde malikânegilerin söz konusu 40 mukâtaâ için toplam 5.571 guruş (668.520 akçe) ödedikleri düşünülürse bu meblağ devlet için hatırı sayılır bir yekûn tutmaktadır.

Malikânelerin % 80'inin askerî zümre mensupları tarafından satın alınmış olunması, onların ekonomik olarak güçlü ve devlet bürokrasisiyle yakın bir ilişki içerisinde olduklarının göstergelerinden sayılmalıdır. Geriye kalan % 20'lik kesim ise toplumda sivil zümrenin de bu önemli malî konularda faal olduklarına işaret olarak değerlendirilebilir.

Bahsedilen dönemde, Ayntab Sancağı'ndaki malikâne sahiplerinin tamamı Müslüman olup, gayrimüslim malikâneciye tesadüf edilmemiştir. Bu durum, dinî-kültürel açılardan da üç önemli dinin mensuplarının temerküz ettiği Antep bölgesinde gayrimüslimlerin böyle önemli bir konuda kayıtsız kalmış gibi görünmesi açısından dikkat çekicidir. Zira bölge ticarî olduğu kadar kültürel açıdan da çok hareketli ve bu hareketlilik içerisinde Müslümanlar kadar gayrimüslimler de yer almaktadır. Bu durumu, Ayntab Sancağı'na bağlı kaza, nahiye, köy ve mezraa gibi küçük çaplı vergi kaynaklarına gayrimüslimlerin pek rağbet etmemesi gerekçesine bağlamak mümkün görünmektedir. Bununla beraber bölgenin ekonomik açıdan Halep ve Trablusşam gibi önemli bir ticaret merkezlerinin hinterlandında bulunması muhtemelen onları yatırım yapmak için buraları tercih etmeye sevk etmiş olabilir. Özellikle Halep defterlerinin incelenmesi bu konuda

bölgenin ekonomik önemini ortaya koymak için çok faydalı olacaktır. Yine bu dönemdeki malikânecilerin tamamı erkek olup, kadın malikâneci bulunmaması bu konudaki padişah fermanının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kayıtlara bakıldığında Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası'ndan malikâne deruhte eden malikâne sahiplerinin ikamet yerleri hakkında tahlil yapmaya olanak sağlayacak derecede bilgi sahibi olunamamıştır. Bu da mâlikânelerin “deruhde” olarak işletilmesini anlamayı zorlaştırmaktadır.

Kayıtlardaki verilerden, Ayntab Sancağı'ndaki Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası'na bağlı mukâtaa ve maktû'ları malikâneci olarak işletme hakkını elde eden malikâne sahiplerinin büyük bir kısmının tasarruf dönemlerinin uzun süreli olmadığı da tespit edilmiştir. Öyle ki, kayıtlarda görüldüğü üzere söz konusu mukâtaa ve maktû'ların çoğu kısa sürelerle tekrar müzayedeye çıkarılmıştır. Halbuki bu mukâtaa ve maktû'lar devlet tarafından, tasarruf sahibi olan malikânecilere kayd-ı hayat (ömür boyu) şartıyla işletilmek üzere satılmıştı.

Bu durumun başlıca üç temel sebebi olduğu da tahmin edilebilir. Birincisi, muhtemelen bu mukâtaa ve maktû'ları işletme hakkını elde eden malikânecilerin vefatları nedeniyle malikâne şartları gereği devlet bu işletmeleri yeniden satışa çıkarmıştır. İkincisi, yine muhtemeldir ki malikâne sahipleri malikâne mukâtaaların iltizam sözleşmesindeki şartlarını yerine getir(e)mediklerinden dolayı söz konusu mukâtaanın malikâneliği ref (iptal) olunarak merkezî idare tarafından ellerinden alınmıştır. Üçüncüsü ise, Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldaki siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal şartları nedeniyle mukâtaa gelirlerinde meydana gelen azalmadan dolayı malikâne sahipleri bekledikleri kazancı elde edememişler, buna bağlı olarak zarar ettiklerinden ötürü söz konusu mukâtaa ve maktû'aya yatırım yapmaktan vazgeçmişler ya da haklarını bir başka yatırımcıya devretmişlerdir (kasr-ı yed). Zira malikâne sisteminin uygulamada olduğu 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde siyasî ve toplumsal açıdan büyük bir kargaşa dönemi hâkimdi. Ayrıca söz konusu yüzyıllarda devlet kendisini pek çok cephede uzun süreli ve yıpratıcı savaşların içerisinde bulmuştu.

Tüm bu olumsuz şartlardan dolayı Ayntab Sancağı'ndaki malikâne sahipleri Dimosât-ı Ayntab Mukâtaası'na bağlı mukâtaalara ve maktû'lara yatırım yaparken kendilerini her anlamda güvende hissetmediklerinden temkinli davranmak zorunda kalmışlardır. Tüm bu sebepler ve olumsuz şartlardan dolayı da mukâtaaların zaman zaman ve sıklıkla el değiştirmesi devleti ekonomik açıdan büyük bir sıkıntıya sokmuştur.

7. KAYNAKLAR

- Âşık Paşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz- M. A. Saraç), İstanbul. Koç Kültür Sanat Tanıtım Yayınları.
- Batmaz, E. Ş. (1999). İltizam sisteminin XVIII. yüzyıldaki boyutları. *Osmanlı*, C. III. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, 250- 257.
- BOA. C.ML. 5041.
- BOA. İE. EV. 5245.
- BOA. KK. 182.
- BOA. KK. 185.
- BOA. KK. 186.
- BOA. KK. 187.
- BOA. KK. 189.
- BOA. KK. 5040.
- BOA. MAD 3423.
- Buluş, A. (2010). Vergi toplamının özerkleştirilmesinin vergi toplamının etkinliğine katkısı: İltizam sistemi ile bir mukayese. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19/1, 81- 120.
- Cezar, Yavuz. (1986). *Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a mali tarih)*, İstanbul. Alan Yayınları.
- Çakır, Baki. (2003). *Osmanlı mukataa sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul. Kitabevi Yayınevi.
- Çınar, H. (2000). *18. yüzyılın ilk yarısında Ayntab Şehri'nin sosyal ve ekonomik durumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çizakça, Murat. (1999a). *İslam dünyasında ve Batı'da iş ortaklıkları tarihi*, (çev; Şehnaz Layıkel), İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çizakça, M. (1999b). Osmanlı İmparatorluğu'nda iç borçlanmanın evrimi (XV. yüzyıldan, XIX. yüzyıla). *Osmanlı*, C. III. Ankara. Yeni Türkiye Yayınları, 223-226.
- Darkot, B. & Dağlıoğlu, T. (1991). *Ayntab, İA*, II. İstanbul. MEB, 64- 67.
- Demirkent, Işın. (1974). *Urfa Haçlı Kontluğu tarihi*. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. (2006). *Ankara Sancağı'nda timar Sistemi'nin dönüşümü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Faroqhi, S. (ed.). (2011). *Türkiye tarihi (1603-1839) Geç Osmanlı İmparatorluğu*, Çeviren: Fethi Aytuna. İstanbul. Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2000). İltizam. *DİA*, XII. İstanbul, 154-158.
- Genç, M. (2003). Malikâne, *DİA*, XXVII. Ankara, 516-518.
- Genç, M. (2006a). Mukâtaa, *DİA*, XXXI. İstanbul, 129-132.
- Genç, Mehmet. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul. Ötüken Yayınları.
- Genç, M. (2006b). Osmanlı maliyesinde mukataa kavramı. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, (Haz. Mehmet Genç- Erol Özvar). İstanbul.

- Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 57-64.
- Genç, M. (1973). Osmanlı maliyesinde malikâne sistemi. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar*, 8- 10 Haziran, (ed. Osman Okyar). Ankara. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 231- 292.
- Gökbilgin, T. (1952). XVI. asırda mukataa ve iltizam işlerinde kadılık müessesesinin rolü. *IV. Türk Tarih Kongresi* (10-14 Kasım 1948). Ankara. TTK, 433- 444.
- İbn Kemal. (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman VII. defter (Tenkidli transkripsiyon)*, (Haz. Şerafettin Turan). Ankara. TTK.
- İnalcık, H. (1996). Köy, köylü ve imparatorluk. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*. İstanbul. Eren Yayınları, 1- 14.
- İnalcık, Halil & Quataert, Donald (ed.). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi*, c. I: 1300-1600. (çev. Halil Berktaş). İstanbul. Eren Yayınları.
- Kuzucu, S. (2016). XVIII. yüzyılın ilk yarısında Antep'te avâriz vergisinin uygulanışı (Şer'iyye Sicillerine Göre). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (1), 101-118.
- Mehmed Neşrî. (1995). *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşrî Tarihi*, c. II (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen). Ankara. TTK.
- Özdeğer, H. (1988). *On Altıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, c. I. İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özbay, R. D. (2009). 17. yüzyılda iltizam sisteminde peşin mukataa satışlarından, malikâne uygulamasına (1656-1658)". *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*. İstanbul. 2108- 2125.
- Özdeğer, H. (1996) Gaziantep, *DİA*, XIII, İstanbul, 466- 469.
- Özkaya, Y. (1978). XVIII. yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerin âyânlıkları ele geçişleri ve büyük hânedanlıkların kuruluşu". *Belleten*, XLII/168, Ekim, 667- 675.
- Öztürk, N. (2006). Mukâtaalı vakıf. *DİA*, XXXI. İstanbul, 132-134.
- Özvar, Erol. (2003). *Osmanlı maliyesinde malikâne uygulaması*. İstanbul. Kitabevi Yayınevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, c. II. Ankara. MEB Yayınları, 1983.
- Pamuk, Ş. (2002). Kuruş. *DİA*, XXVI. İstanbul, 458- 459.
- Şahin, H. (2013). XVI- XVIII. yüzyıllarda Osmanlı mukâtaa sisteminde yönetim ve örgütlenme. *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, June, 1019- 1037.
- Şemseddin Sami. (1996). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul, Çağrı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme dönemine girerken Osmanlı maliyesi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul. Dergâh Yayınları.
- Tursun Bey. (1977). *Târih-i ebû'l-feth*, (Haz. Mertol Tulum). İstanbul. İstanbul Fetih

Cemiyeti Yayınları.

Ünal, M. Ali. (1991). XVI. yüzyıl sonlarında bir iltizam sözleşmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 6. İzmir. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 59- 77.

Yılmazçelik, İ. (1998). XVIII. yüzyılda Gaziantep'in idarî, fizikî ve sosyo-ekonomik durumu. *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*. XVIII, İstanbul, 105- 123.

www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036- 1037/1626-1628) Özet- Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkı Basım. (2001), Ankara. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 54.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Arş. Gör. Dr. Hakan DOĞAN, Makale Katkı Oranı: %50; Dr. Öğr. Üyesi, Ahmet DEMİR, Makale Katkı Oranı: %50.